

САРАДЊА БОКЕЉА У СРПСКО-ДАЛМАТИНСКОМ МАГАЗИНУ

Народни препород код Срба и Хрвата у Далмацији почиње готово у исто вријеме. Борба за очување народне мисли под тубином нашла је свој пуни израз у отварању школа на матерњем језику, покретању часописа и објављивању старих књижевних споменика и домаћег савременог стваралаштва. У томе имају велике заслуге поједини интелектуалци, који из свога завичаја са малим средствима, визионарски гледају у будућност и веома су истрајни у заступању и енергичном тражењу грађанских права свога народа.¹

Први часопис на српском језику, писан ћирилицом, покрене и уређује, уз богату личну сарадњу, познати јавни радник и књижевник др Божидар (Теодор) Петрановић, родом из Шибеника, старији брат првог бокељског епископа Герасима. Овај се „годишњак бавио историјом, литературом и науком, био је за све време одлично уређиван и наишао у Далмацији на опште симпатије”.²

У „културној историји Далмације покретање овог часописа представља значајан датум”. Прве двије свеске штампале су се под широким насловом „Љубитељ просвјештенија — Српско-далматински алманах” (за 1836. и 1837). Почев од треће свеске,

¹ Коста Милутиновић, Војводина и Далмација 1760—1914. Институт за изучавање историје Војводине, Монографије, књ. 4, Нови Сад, 1973, поглавље „Војводина и Српски народни препород”, стр. 51—178.

² Лујо Бакотић, Срби у Далмацији од пада Млетачке Републике до уједињења, енциклопедија „Српски народ у XIX веку”, св. 18, Београд, 1938, стр. 35. Бакотић погрешно пише да је Српско-далматински магазин „прво уређивао Божидар, па после Теодор Петрановић”. То је, уствари, једна иста личност, јер је његово име Божидар понародњено од грчког имена Теодор. Осим тога, часопис се није прво штампало у Задру него у Карловцу (Караштадту) у „тиснографији Јоана Н. Претнера”, јер је тада Петрановић тамо службовао. В. фотографију насловне стране часописа за 1836. г. у чланку Јована Деретића, Српско-далматински магазин, поглавље из студије, Годишњак Народне библиотеке Србије за 1978. г., Београд, 1979, стр. 75.

за 1838. г. па све до 1853. г. закључно, носи наслов „Љубитељ просвјештенија — Србско-далматински магазин“, а од 1854. г. до посљедње године издажења (1873) назива се „Србско-далматински магазин“. Првих шест свесака уредио је Божидар Петрановић. Под политичким притиском Беча није више могао да буде и издавач и уредник, па је то повјерио дубровачком проги Борбу Николајевићу, који је у два маха уредник (1842—1861. и 1869). Знатан допринос овом годишњаку дао је, као уредник и врло плодни сарадник, Божидаров брат Герасим Петрановић (1862—1868. и 1870—71). Посљедњу свеску Магазина за 1872—73. г. уредили су Љубомир Вујиновић и Никодим Милаш.³

У прољеће 1836. године, ускоро послје изласка из штампе прве свеске свога часописа, упутио је Божидар Петрановић књижевни оглас јавности, у првом реду претилатницима и сарадницима, о припремању друге свеске за наредну годину.⁴ Црквене

³ К. Милаутиновић, н. д., с. 59. Јован Деретић, Србско-далматински магазин, Алманахи Вуковог доба, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1979, стр. 248—249.

⁴ Оглас у цјелости овдје наводимо: „Објављеније на књигу „Љубитељ просвјештенија“ — Србско-далматински алманах за мето 1837“. „Она љубав к предрагом ми роду србском, која ме к изданију Далматинског алманаха за 1836. љето побудила, принуђава ме да исти љубавник и за надулчиј 1837. год средством штампарије на свјет издам, а општа благонаклоност којом су не само моји патриоти у Далмацији него и сосјелна браћа наша Србо-Рвати дјелце моје примили, родила је у мени паравну жељу да се у сочињенију новог Алманаха такове неоцјенимс за ме љубови и повјеренија достојан покажем. Но имајући другу цјелу Србско-далматински алманах него да вкус к читању општеполезни србски књига међу мојим соотечественицима увеле, а гдјешто зар и крут човечески знања распространи, морао сам се, сљедоватељно, старати да сходно овој цјели само такове, а не друге, предмете у мој забавник примим и опишем. Што је содержатије књигеразновидније и за свако состојаније, под и возраст човечески опредјељено, то увеселителније, важније и полезније постаје само дјело. Алманах за 1837. биће у числу ови књига. Да се сваки о његовој унутрашњој важности лакше увјерити може, стављам овдје преглед предмета који ће у соби имати: I Прозаическа сочињенија и преводи: А) Књижество древни Грка, Б) Церковно краснорјечије, В) Всеопшта знашија о ползи училишта и учења, читања, писања и рачуна, Г) Забавно чтешије и моралне приповјеске. II Стихотворенија, III Љетопис православне цркве у Далмацији: историја, статистика, библиографија, старе књиге и документи, промјене и некролози. IV Смјесце.

У Шибенику 20. марта 1836. Теодор др Петрановић“.

Актом бр. 370 од 1. јуна 1836. г. црквене власти из Шибеника позивају подручно парохијско свештенство и монахе да се претплате на часопис „колико с овог рода сочињенија за умствено образовашије једног народа полезна, сваки ће онај ласно познати који знаде да све почти пауке овака књига на своме језику притјажава и да њиовом помоћи к цјели народијет изобразенија све то ближе доходе“. Уз овај акт црквених власти приложен је и Петрановићев позив на претплату и сарадњу. Током ове и наредних година стизали су расписи црквених власти с препоруком за претплату. Уз њих слиједе извјештаји подручног свештенства из свих крајева Бокс Которске о скупљању претплате по парохијама (Архив православне парохије у Котору, бр. 128/1836).

власти у Далмацији позивају подручно свештенство да се претплати на ово „сочније за умствено образовање народа полезно“. За врло кратко вријеме сви пароси и калуђери у Бочи Которској постали су „пренумеранти“ Магазина.⁵

Свака свеска имала је просјечно 160 штампаних страница, а укупно је изашло тридесет свесака с тим што је, понекад, више година назначено у поднаслову Магазина. Драстичан примјер је свеска за 1854—59. г. која свједочи о низу потешкоћа с којима се борио тадашњи уредник. По оцјени Грге Новака Петрановић „покреће прву књижевну ревију „Србско-далматински магазин“ који није више календар него доиста литерарни магазин у којем има приповједака, пјесама, расправица и осталота“.⁶ А поред књижевних прилога, Магазин је доносио највише историјских текстова и то првенствено из прошлости Далмације, Дубровника, Боке Которске, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске и Славоније.⁷ Тако је постао гласило југословенског карактера и мисије, без обзира на своју изразито српску и православну тематику, јер је окупао на сарадњу не само православне Србе него и многе пријатеље илирског покрета, тако да су у њему сарађивали и римокатолици. А тако исто и његови први уредници Божидар Петрановић и Борбе Николајевић сарађују у Гајевој „Данци“ и позивају на братску слогу и сарадњу Србе и Хрвате.⁸

Још у првој години излажења Петрановићев годишњак добио је 456 претплатника, али „то није било довољно ни за покриће штампарских трошкова“. О томе пише његов покретач у аутобиографији да „на издавање Магазина једино ме ревност и љубав рода мога руководила, јер сам за време мог уредништва више од 600 форинти из сопственог цена типографима платити морао“.⁹ Аустријске власти мотрале су на сав Петрановићев патриотски рад и премјестиле га на Вис да би тако спријечиле ње-

⁵ К. Милутиновић, Србско-далматински магазин, н. д., стр. 59. Претплату су врло ревностно скупљали по својим парохијама игуман Макарије Грушић, настојатељ ман. Савине и прота Христофор Лумбардић у Херцег-Новом и околини, а касније, послје Грушићеве смрти, јеромонах Герасим Раповач, у Бијелој свештеник Илија Злоковић, у Моричу прота Свјетозар Берберовић и доцније његов син прота Никола, у Рисну свештеник Вукосав Поповић, у Котору прота Јаков Поповић, у Будви Вук Врчевић и свештеник Филип Тановић, у Кртолима прота Филип Костић, сарадник црногорских митрополита Петра I и Петра II Петровића — Његоша. У неким свескама Магазина на крају су навођена имена „пренумераната“. Срп. дал. магазин за 1840, стр. 178—180 и за 1845, стр. 158. Из једног писма Борба Киријаковића Карашићу сазнаје се да се Магазин у Новом Сиду растурао међу претплатнике у педесет примјерака, Вукова преписка, књ. VI, Београд, 1912, стр. 217. Већина бокељских парохија била је претплаћена на 15—20 примјерака.

⁶ К. Милутиновић, н. д., стр. 59.

⁷ К. Милутиновић, н. д., стр. 60.

⁸ К. Милутиновић, н. д., стр. 64—65.

⁹ К. Милутиновић, н. д., стр. 60.

гова даља настојања у одржавању часописа.¹⁰ Петрановић је уви-
 Бао да ће у личности храброг и ученог дубровачког проте Ни-
 колајевића наћи достојног наследника у овом одговорном по-
 слу. А он га је „издавао и уређивао пуних двадесет година под
 врло неповољним условима и уз велике материјалне жртве“.¹¹
 Успио је да нађе и одушеви сараднике из више наших крајева,
 углавном оних који су гравитирали Далмацији и имали искусне
 културне раднике у скупљању народног блага и историјске гра-
 бе. Структура Магазина је била богата и разноврсна. Поред
 скоро свих облика белетристике и књижевне критике, овај ча-
 сопис је доносио историјске чланке и објављивао значајна до-
 кумента. Поред огледа из географије, особито је обиловао фол-
 клорном грађом и описима народних обичаја из појединих кра-
 јева. Магазин је био и нека врста народне читанке са морално-
 педагошким написима. И службено гласило Православне цркве
 у Далмацији и Босни Которској, које су биле све до оснивања
 Которске епархије у једној црквеној администрацији, тако да
 су у Магазину „уношене све текуће промене у животу Цркве,
 објављивани прилози из њене историје, готово редовно негована
 рубрика црквеног беседништва, повремено објављивани поучни
 чланци религиозне садржине. Том разноврсношћу предмета овај
 годишњи часопис у потпуности оправдава назив Магазин, који
 је носио почев од треће свеске до краја“.¹²

¹⁰ Јован Сундечић, Живот и рад Божидара Петрановића, Дубровник,
 1879. Излазио је овај рад у наставцима у дубровачком „Словнику“ од
 1878. г. О Божидару Петрановићу има доста података: Вукова преписка,
 књ. VII, Београд, 1913. г., стр. 72, 89—90, 116, 147, 184, 211. Голуб Добра-
 шиновић, Вукови кореспонденти, Ковчежић, прилози и грађа о Докитеју
 и Вуку, Београд, 1971, књ. 9, стр. 106. К. Милутиновић, н. д., стр. 11—12,
 14—15, 37—38, 42—44, 45—47, 48—50, 59—60, 64—66, 68, 71, 77, 79, 98, 106,
 154, 180—181, 183—184, 254, 261, 348. Јован Деретић, н. д., стр. 248—249,
 254, 256, 257—258, 260, 264, 267—268, 273—274, 284—287, 289—292, 298—299,
 314—316, 324—325, 347.

¹¹ К. Милутиновић, н. д., стр. 60. О Николајевићу су написали моно-
 графије Јован Вучковић, Митрополит Георгије Николајевић, Нови Сад,
 1898. и Димитрије Руварац, Животопис Борба Николајевића, Земун, 1898.
 Видјети писма Николајевићева Караџићу, Вукова преписка, књ. VI, стр.
 461—477. Голуб Добрашковић, Вукови кореспонденти, Ковчежић, књ. 9,
 стр. 103. Подаци о Николајевићу у књизи К. Милутиновића, стр. 51—85,
 89, 98, 106, 167, 181, 183, 189, 234, 254, 331—333, 336—337, 348. и Јована Де-
 ретића, н. д., стр. 126, 248—251, 253—262, 264, 266, 270—271, 277, 282, 292—293,
 295—298, 306, 313—314, 324, 346. Под његовим уредништвом изашло је
 петнаест свесака Магазина, половина од укупног броја. Он је уредник са
 најдужим стажом, од 1842. до 1861. г. закључно и касније за 1869. г.
 Деретић напомиње да се прихватио ове тешке дужности „не ради користи
 него из љубави према српском народу... Сам подухват издавања једне
 једине српске периодичне књиге у Далмацији био је у његовим очима
 тако велик и значајан да не би могао дозволити да буде доведен у пи-
 тање“, н. д., стр. 251.

¹² Ј. Деретић, н. д., стр. 260—261.

ЛЮБИТЕЛЬ ПРОСВѢЩЕНІЯ

Србско-Далматинскій

МАГАЗИНЪ

въ лѣто

1839.

Издано на свѣтъ
ТЕОДОРОМЪ ПЕТРАНОВИЧЕМЪ
обыкновеннаго Доктора.

въ Грѣнцѣхъ Габсбургскихъ

У ЗАДРУ

Издательство у типографіи
БРАТЪ ВАТТАРЕ.

Трети уредник са стажом од девет година, млађи брат оснивачев, Герасим Петрановић, архимандрит манастира Драговића и професор Задарске богословије, доста је сарађивао у Магазину као и његови претходници.¹³

Сарадња Бокела почиње од друге свеске 1837. г. и траје све до 1873. г. закључно, кад је и годишњак престао да излази. Први чланак објавио је поменуте године прота Јаков Поповић, парох у Котору, а послелњи Лазар Томановић, на кратко вријеме прије своје промоције за доктора правних наука.¹⁴ У интервалу од тридесет и шест година у Магазину сарађује тринаест писаца из Бокелске области и објављују четрдесет и шест својих радова.

Ради лакшег прегледа сарадње Бокела употребљен је азбучни регистар у навођењу аутора по презимену са цитирањем библиографских јединица, уз кратке биографије и литературу о сваком од њих појединачно. Поред тога, сваки важнији рад је анализиран, уз навођење краћих карактеристичних текстова. Тако су обрађени сви они сарадници Магазина који су поријеклом, животом и радом укоријењени у бокелско тле. Сви су они тада себе сматрали Бокелцима и тако се јавно декларисали. Тадашњи геополитички појам Бокела превазилазио је уско заливско подручје, који су за себе усвајали и они рођени изван њега.

Овим радом нијесу обухваћени они сарадници који нијесу Бокелци него су дошли са стране и овдје дуго и до смрти живјели и радили и били најплоднији сарадници Магазина.¹⁵

Бокелски сарадници:

1. Аврамовић Јоаникије, Надпис на двери Старе цркве манастира Савине, 1868, 163.

¹³ Д(анило) П(етрановић), Живот и рад епископа Герасима Петрановића, Котор, 1908. Вукова прешка, књ. VII, стр. 241, 243, 260, 278, 295. Г. Добрашиновић, Вукови кореспонденти, стр. 106. К. Милутиновић, н. д., стр. 42, 46, 59—60, 64, 98, 104, 151, 166, 167, 171—174, 177—178, 183, 233—234, 270. Ј. Деретић, н. д., стр. 248—249, 250, 252, 254, 258, 260, 268, 275, 276—277, 282, 303, 326. У Магазину је доста објављивао, поред протоџиједи и „биографије знаменитих Приморца и монографије појединих приморских општина“, Р. Грујић, Петрановић Герасим, Народна енциклопедија Срба, Хрвата и Словенаца у редакцији Ст. Станојевића, Библиографски завод, Загреб, 1928, књ. III, стр. 332.

¹⁴ Српско-далматински магазин за 1837, стр. 131—132 и за 1873, стр. 41—79.

¹⁵ То се односи на сарадњу Борба Срдња и прота Јована Сундечића. Први је сарађивао у Магазину од 1846. до 1867. г., а Сундечић од 1847. до 1869. По Деретићу Сундечић је „најплоднији сарадник Магазина и јавља се песмама и другим прилозима“. Деретић, н. д., стр. 318. Мирко Цар, Јован Сундечић, критичко-биографска студија, Астосис Матице српске, Нови Сад, 1902, V, 1—32.

2. Берберовић Никола,
 1. Сељани убаљски и нови њиов парох, 1854—59, 127—136.
 2. Завјештање мојој дједи Марку, Илији и Александру, 1861, 174—179.
 3. Остров спасенија, 1861, 179—182.
 4. Кметство између два крвана племена Вуковићима и Ивовићима, 1862, 50—56.
 5. Азбучниј облик, 1862, 118.
 6. Обичај при слави крстног имена у селу убаљском, 1863, 51—60.
 7. Вијеће убаљских главара на Великој води о томе како ће домаће злочинце обузлати, 1864, 86—95.
 8. Разговор једног звјездочена са калуџером савинским, 1865, 64—68.
 9. Час смрти и посљедња молитва благопочившег патријарха србског Јосифа, 1869, 175—176.
 10. Облик смрти великог војводе Мирка Петровића, 1869, 177—180.
 11. Неком шала, неком пуна капа (Вечера у кнеза Драгојла) 1869, 180—184 (недовршено).
3. Васиљевић Димитрије, Описаније како треба мирити за мртву главу или метати крвно коло, обичај у овом предјелу још од памтивијеска уведен што и данас сљедује, 1844, 64—73.
4. Врчевић Вук,
 1. Прости родољубац, 1839, 111—119.
 2. Пјесме љубавне (превод с италијанског), 1840, 139—141.
 3. Рисањ, 1843, 29—36 (са потписом Млади Србин).
 4. Крвно коло, (Обичај мира при случају убиства.) 1844, 62—64 (са потписом Млади Србин).
 5. Вјеридба у Рисну, 1845, 59—62 (са потписом Млади Србин).
 6. Манастир Бања у окружју которском, 1846, 132—34 (са потписом Млади Србин).
 7. О уговору свадбе и сватова у Рисну, 1848, 98—115 (са потписом Млади Србин).
5. Ковачић Ристо, Драгој . . . (пјесма), 1866, 96—97.
6. Костић Лазар,
 1. Црква Св. Успенија Богоматере у Никовићима, 1866, 163—164.
 2. Вјеридба Вука Станишића-Његуша, народна пјесма, 1869, 105—112.

7. Лазаревић Андрија, Писмо Доситеја Обрадовића, 1844, 74—75.
8. Лумбардић Христофор,
 1. Животопис основатеља школске фондације у Кастел-Новом, 1862, 129—136.
 2. Рукописно Евангелије у Вознесенском храму парохије топаљске, 1865, 176—179.
9. Љубиша М. Стефан, Обшчество паштровско у окружију которском, 1845, 117—135.
10. Миџор Петар,
 1. Ријеч на Савин-дан у српској школи будванској, 1863, 30—38.
 2. Животопис покојног Марка Нобила, православног грађанина будванског, ... 1863, 134—138.
11. Поповић Вуко,
 1. Потребито је повиновати се законим властима, 1844, 55—57.
 2. Дужности сирам родитеља, 1845, 55—58.
 3. Разговор између четири брата Србина, 1851, 158—166 (са потписом Млади Србин).
 4. Сила домаћег разговора, 1861, 183—184 (са потписом Млади Србин).
 5. Разговор душе и тијела, 1862, 120—121 (са потписом Млади Србин).
 6. Родитељска немарност, 1862, 71 (са потписом Млади Србин).
 7. Дјевојачка свијета, 1862, 71—72 (са потписом Млади Србин).
 8. Здравина копавањанска, 1862, 56—57 (са потписом Млади Србин).
 9. Израз заљубљеног ц-г, 1863, 67 (са потписом Млади Србин).
 10. Тужбалица за Вуком Стеф. Караџићем који је 23. јан о. г. у 77-ој години у Бечу Богом на истину отишао нарицајући Загоркиња вила са вох гласовитог Аурмигера 1864, 72—73 (Поповић пише да је ову тужбалицу забележио од једне жене у Рису).
12. Поповић Јаков,
 1. О помену смрти митрополита Стефана Стратимировића, 1837, 131—132.
 2. Разговор међу књижником и младићем, 1838, 13—18.

13. Томановић Лазар,

1. Ријеч говорена своме другу Милораду Крсти на парастосу 24. новембра 1864. г. у задарској цркви св. пророка Илије, 1865, 36—40.
2. Статистика свијета, 1865, 140—141.
3. О крсном имену (предавање које се држало о св. Сави ов, г. друштва „Првијенац“ у православном сјеменишту у Задру), 1868, 106—121.
4. О заједници српској (Предавање одржао као гост на бесједи у Иригу), 1869, 87—95.
5. Бокељи у рату за ослобођење грчко, 1873, 41—79.

Познато је да је Магазин имао доста сарадника, али је „значајна и занимљива појава да међу сарадницима, као и међу његовим уредницима, преовлађују свештена лица. Од девет његових најплоднијих сарадника, укључивши ту и три уредника, седморица су били свештеници“.¹⁶ То се примјећује и међу бокељским сарадницима. Од њих тринаесторице деветорица су били свештеници.

Као што смо напоменули Магазин је имао велику патриотску мисију, па је окупљао сараднике и претлатнике и изван Далмације и Боке Которске. У њему су објављивани бирманом и радови познатог босанског францезина Ивана Франа Јукића и херцеговачког калуђера Јоаникија Памучине. На заједничком послу нашла су се људи разних конфесија и националности, вјеличници идејом југословенства за опште добро свога народа. Тако је Магазин постао „књижевни орган далматинских Срба „обију цркви““.¹⁷ И гостопримно братски отворио своје странице осталим збратимљеним сарадницима.

Како је овај годишњак ланас библиографска реткост, дајемо аналитичке осврте на све радове сарадника из Боке Которске ради бољег сагледавања њихове књижевне и научне вредности.

Први у изложеном редосљеду Јоаникије Аврамовић написао је само један врло кратки прилог — препис текста са царских двери Мале цркве у манастиру Савини. Писан није уз њега дао никакав стручни коментар. То ће да уради доста касније са научним ауторитетом Борбе Стратимировић. Поменути препис доноси у тачнијем препису, са додацима и исправкама Аврамо-

¹⁶ Ј. Дретић, н. л., стр. 258.

¹⁷ Лазар Томановић, Аутобиографија, Стварање, Цетиње, 1962, стр. 9, стр. 617. Илија Кеџмановић, Културне везе Босне и Херцеговине са Далмацијом кроз Српско-далматински магазин, Задарска ревија, Задар 1968, стр. 97—107.

вићевог текста и филолошком анализом.¹⁸ Из биографије Јоаникија Аврамовића дознајемо да је имао солидно школско знање, али, изгледа, не и смисла и услова да се више бави књигом и истраживањем.¹⁹

Међу свим бокељским сарадницима најугласније мјесто у Магазину заузима прота Никола Берберовић, који својом поезијом на својствен начин покушава да опише народне обичаје свога краја у низу досјетки и пословица. Берберовић је скоро усамљени пјесник овога жанра и нико од осталих домаћих стихотвораца ни прије ни послје њега није се бавио овом тематиком. У Магазину се јавља тек онда кад је већ објавио у Задру своју прву и једину збирку пјесама „Првородна кћи“. Тада је имао тридесет пет година.²⁰ Самим насловом збирке најављивао је читаоцима да су то његови први стихови. У њима је увелико настојао да насловима и стилем подражава Његоша.

¹⁸ Борбе Стратимировић, Натпис на царским дверима у Малој цркви манастира Савине, Шематизам православне епархије боко которске, дубровачке и спичачке за 1894. г., стр. 37—39.

¹⁹ Рођен је у Требесину 22. септембра 1831. г. Ујак му је био познати народни добротвор Никола Мусић. Основну школу је учио и завршио у Херцег-Новом. У Задру га даље школује ујак прота Христофор Мусић, гдје прво учи италијанску основну школу, а од 1848. г. Клирикално училиште. Парох је на Леденицама и у Рисну. Једно вријеме је учитељ Српске основне школе у Котору. Оставши удов замонашио се у ман. Савини у коме је сабрао од 1864. г., а 1877. г. постаје игуман. Парох је у Дубровнику 1886. г. и у Трсту од 1887. до 1891. г. Због болести вратио се те године у Херцег-Нови и становао у граду код сестре. Умро је 4. јула 1893. г. и сахрањен је у гробници савинских калуђера. Милутин Савинац, Јанићије Аврамовић, Шематизам... за 1894. г., стр. 33.

²⁰ Првородна кћи — дјелце оригинално пјесповезно I Николе Берберовића у Задру, тп. Браће Батара 1855, стр. 45 (мала осмина). На насловној страници и корицама ове збирке нацртана је лира са двије укрштене доворике. Прота Никола Берберовић је рођен у Морињу 1820. г. Син је чувсног прота Спиридопа, пријатеља и сарадника црногорских митрополита Петра I и Петра II Петровића — Његоша. Обојица су били претплатници Магазина од првог броја. Учио је основну школу у Морињу и Рисну, а једно вријеме италијанску у Котору. Петоразредну богословију завршио је у Задру. У априлу 1844. г. постављен је за учитеља основне школе у Морињу, а у децембру исте године постао је свештеник. Једно вријеме помагао је оцу у Морињу, а 1849. одлази на Убле и преузима парохију од обољелог спештеника Димитрија Васиљевића на којој остаје десет година. Послије очеве смрти 1861. г. постављен је за пароха у Морињу, гдје остаје до краја живота. Исте године prima дужност надзорника основних школа на подручју росавске општине. За свој просвјетни и културни рад два пута је одликован државним орденима. Од младости је побољевао. Од 1869. г. престаје његова сарадња у Магазину. Умро је 11. августа 1877. г. у Морињу и сахрањен на мјесном гробљу уз велико учешће народа. По казивању његовог савременика, шкца некролога, био је „врло друштвен и гостољубив, весел и веселе нарави“. Јован Костић, Протојереј Никола Берберовић, Шематизам... за 1878. г., стр. 23—25. Аноним, Поп Нико Берберовић, Јавор за 1977. г., бр. 45, стр. 1448.

Његова поезија, која је у Магазину објављивана у размаку од десет година све до скоро није била проучена. Прву анализу дао је проф. Јован Деретић у поменутој студији о овом Магазину.²¹ По тој оцјени сва поезија Николе Берберовића је дидактичко-пригодна и фолклористичка. У пјесмама поучног садржаја „у римованом десетерцу се мена народна мудрост и црквена поука“.²² У једној од њих, која је пјесников тестамент погостству и носи такав наслов „Завјештање мојој дјечи“, истиче „три темљне хришћанске истине (вртине): вјера, љубав и надежда“.²³ О тим врлинама овако пјева:

„Вјера нам је круна нашег вјeka
за коју је Бог створио човјека,
ради славе његовог имена
род изведе људскога племена.
Љубав взајмну Бог сам препоручи
да род људства проихолу учи.

.....

Надежда је она жива тица
којој човјек чека видјет' лица;
сјен јој чује на срца граччици
и пјева му небе у шумици“.

У овој пјесми се излажу методе васпитања дјецe у послушности, поштењу и радности. Текст је проткан реминисценцијама на библијске поуке о смислу живота и смрти.

Аутор друге пјесме иза ове такође је Никола Берберовић. Потписао се само иницијалима И. Н. Б. који збуњују проф. Деретића, а значе Јереј Никола Берберовић. Чуди нас како може Деретић да сумња у Берберовићево ауторство ове друге пјесме која носи наслов „Остров спасенија“, јер се и без ових иницијала по стилу и маниру лако открива Берберовић. Ово је мала поучна пјесма, нека „врста стиховане десетерачке молитве у којој се набрајају сви могући људски грехови“.²⁴ И она је сна погружена у токове библијских порука о човјеку и његовим слабостима:

„Гријех наш пред нама океаном броди
који змију седмоглаву роди.
Ова људство за сүјету држи
да свјет љуби у свом тјелу служи.“

²¹ Деретић, н. д., стр. 328—330, 343—346.

²² Деретић, н. д., стр. 328.

²³ Деретић, н. д., стр. 329.

²⁴ Деретић, н. д., стр. 328.

Грна војна пред нама се бори,
 добро дјело у злочинству гори:
 гордељивост рати смиренју,
 среброљубство сретном имјенију,
 гријех тјелесни дјевству и цјелости,
 завист злобна љубви и взајмности,
 прождрљивост слатком умјерењу,
 гњев напрасни душевном стрпљењу,
 љеност труда забавма добрима,
 која сваку рву на се прима.
 Старац плаче ће га боле ноге,
 млад гордељив зашто нема роге.“

Деретић мисли да се пјесник оваје угледао на Његошев опис монолога игумана Стефана у којему се говори о свеопштем рату. Он наглашава да ипак постоје разлике „што код Његоша имамо дубоко, у бити дијалектичко проницање у борбу супротности у свету, а овде само моралистичку слику борбе греха и врлине“.²⁵ Монолог игумана Стефана је философски поглед у свијет, обојен јаком дозом песимизма, а ова Берберовићева пјесма је, као што и Деретић пише, више молитва, врста теолошког размишљања о сукобљавању добра и зла у човјеку. Поред тога, као што се види из контекста, ова пјесма је, у облику својеврсне молитве, упућена Богородици, која је за хришћане „Остров спасенија“. Деретић се интересује и за Берберовићеву још једну рефлексивну пјесму која носи наслов „Разговор једног звјездотца са калуђером савинским“ (1865, 64—68). Мисли да се за њу угледао на Његошеву „Философ, астроном и поета“.²⁶ По форми су доста сличне једна другој. Ипак, по садржини се разликују. У Берберовићевој пјесми се води дијалог између једног странца астронома и савинског калуђера Герасима Раповца.²⁷ То је „добри старац постическог сана“ како га пјесник назива. Смисао ове пјесме је хришћанског, апологетског карак-

²⁵ Деретић, и. д., стр. 329.

²⁶ Деретић, и. д., стр. 324.

²⁷ О Герасиму Раповцу се зна као врло угледном калуђеру, интелигентном, начитаном и великом духовнику. Родом је из Сасовића. Као „искусник и иконом, церемониста и добротвор“ бирао је од свога братства три пута за настојатеља манастира Савине, али се није желио прихвати те части. Знао је добро италијански да говори и пише. Код њега је често навраћао аустријски навојвода Максимилијан, докније краљ Мексика, и сате проводио са њим у разговору. Познат је био и као одличан умјетнички мајстор у изради сакралног текстила. По ријечима Младена Црногорчевића „био је још за живота познат са своје побожности и светог живота“. Младен Црногорчевић, Манастир Савина, Вестник Српске цркве, Београд, 1901, св. 12, стр. 1157. Бошко Стрика, Манастир Савина, Далматински манастири, Загреб, 1930, стр. 239.

тера, по коме су сва људска мудрост и њена сазнања ове планете и космоса ограничена. По њој пуноћа сазнања је изнад емпиријског захвата и прелази у област трансценденције. Изнад астрономског описа васионе и њених појава, пјесник истиче појаву Христа, али му недостају потребни пјеснички изрази. Тако је врхунску теолошку поруку покушао да изрази врло лошим, за овакву тему хромим и анемичним, стиховима који збуњују читаоца. Штета је да се није постарао и да није успио да ту своју мисао обуче у отменије изразе. Овако је пјесма остала инвалидна, није њоме постигао оно што је желио и изгубила је свој умјетнички и дидактички задатак. Остала је „дезградна, без вредности, али показује извесну склоност овог списатеља према дијалогској форми“.²⁸

Пригодне пјесме о смрти патријарха Рајачића и црногорског великог војводе Мирка Петровића такође су дидактичког садржаја.

Највећи успјех Берберовић је у Магазину постигао својим фолклористичким поемама у дијалозима у којима се истичу народни обичаји у разним облицима, народна мудрост и пословичност са специфичним језичким примјерима. У њима се огледа пјесников велики смисао, боље рећи, таленат за имитирање здравог народног хумора. Берберовић је велики мајстор дијалогске форме у овој врсти поезије. Ове поеме имају и највећу умјетничку вредност у читавој његовој сарадњи у Магазину. Приликом објављивања прве од њих „Сељани убаљски и нови њиов парох“ (1854—59, 127—136), написао је у подтексту: „Ово сам предпоставио да се боље разумије разговор ових красних побожних горштака, који имају своје особите неке ријечи и граматичке изражаје“. Њих богато користи у својој поезији, нарочито у пет наведених поема у којима описује живот и обичаје у Ублима. Захваљујући његовом труду и таленту за ову врсту белетристике сачувани су од заборава мисао и китњаста језик Убала, надахнут пословичношћу и хумором, најљепшим објљежјем физичког и психичког здравља једног покољења. После литургије пред црквом у Ублима посиједали су свештеник и неколико угледних домаћина на челу са кнезом Андријом Драгојловићем. У току разговора њихов нови парох билежи неке особите изразе у говору, својствене само овом крају. Њих уноси у поему. У њима се огледа народна интелигенција и лексички лиризам. Дијалог почиње ријечима једног од присутних сељака:

„Почни, попе, и невоља ти је.
Није лако толико памети
из Мориња на шију извући“.

²⁸ Деретић, н. л., стр. 330.

Други саговорник природним хумором сликовито описује изглед новог пароха. То је прста аутопортрета у стиховима:

„Валај, брате, јест велико чудо
кад чојк смотри оваког окошца,
главе није, а трбуа није.
Бе му стаде онолико прича
које данас пред нама изрүчи,
што ни књига не би запамтила“.

На растању се кнез Драгојловић обраћа пароху:

„А ти, попе, јопет ће изаћи
и изнеси књиге које знадеш
да бекоме очиташ молитву.
Повукла се нека врлесина,
Све је пало ка главом смаћено“.

За нашу домаћу етнолошку науку веома је значајан Берберовићев опис лијечења „врлесине“ — болести инхалацијом. У стиховима је описао читав процес припремања и вршења инхалације над болесником. Она се врши над великим судом — котлом са врелом водом, над којим лежи болесник, постављен на прүће округле каменове зване „облүтице“. Тај поступак приказује у стиховима:

„Стаде умча са неком струјавом
вреле воде и врућа камена“.

Ни овдје није изостао народни хумор у облику досјетака на рачун инхалираног болесника. Послије успјешног лијечења сељаци разговарају о човјеку и његовом моралном назначењу. Један од њих пребацује другоме:

„А ти мисли на твое гр'ове
који да се зверовим претворе
давно би те у јаму повукли“.

Нико није успио да избјегне људске слабости. Зато кнез Андрија Драгојловић лијепо каже:

„Свако има у шпагу мрвица,
сваког кваса, а грког највише“.

Свештеник их поучава да се слабости побјеђују само поукама и добрим примјерима:

„Зло се лијечи с тихим ријечима
као рана мекијем мелемом“.

У поеми „Кметство између два крвава племена Вуковићима и Ивовићима“ (1862, 50—56) описује се измирење два лангубена братства према уобичајеном поступку мириса из далеке прошлости. Врло усно је опис Руже Ивовић, која каже:

„Сто пута сам прси извадила
и заклела моју бецу раном
да не чине краву освету“.

Ови стихови подсећају на примјер мајке Јевросиме из народне пјесме. Тако исто и на Његошев пјеснички манир.

У пјесми „Обичај при слави крсног имена у селу убаљском“ (1863, 51—60), онет у дијалогској форми, описују се народни обичаји о крсној слави и здравице које се тада изговарају. Приказује се славски ручак са посебним здравицама и врсте јела која се тада служе. Писац напомиње да је, углавном, исти обичај о реду и садржини здравица које се наздрављају домаћину о крсној слави „код свију Бокеза“.

У поеми „Вијеће убаљских главара на Великој води...“ (1864, 86—95) има „више драмских радњи него у претходнима“.²⁹ Посљедица Берберовићева фолклористичко-хумористичка поема „Неком шала, неком пуна капа“ (1869, 180—84) остала је недокончана. Не знамо данас какав је био разлог да Берберовић не настави ову поему и доврши је у наредној свесци Магазина.

Претпостављамо да је имао у рукопису ову поему завршену. И за наредне свеске Магазина после 1869. г. остао је исти уредник који му је објављивао и претходне радове. Можда није успио, јер је дуго побољевао.

У овој поеми описује се вечера код убаљског кнеза Драгојловића. Један од гостију се жали на злу жену коју не може да ућутка. Сељаци му предлажу батине као најбоље средство. А парох га савјетује да само мијепим поступцима може на њу да утиче. На то се сељаци буне уз ријечи:

„Тешко земља ако тако буде
да се жена испореди с чојком,
не би било среће ни свијета
него укор од људског трага“.

Сва Берберовићева поезија је у знаку моралног препорода. Њен сиже је најљепше приказан у поруци коју је опјевао у поменутој пјесми „Завјештање“:

„Облачите срца у одежде
вјере праве, љубве и надежде.
Сладка дјецо, отворите очи,

²⁹ Дрстич, и. д., стр. 344.

примјер овај нека вам свједочи.
 Чувајте се моралне болести
 међу браћом отровне гордости.
 Једнако нас све јестество рабе,
 а таланте по сили разграбе.
 Најтежа је наука човјеку
 да је схвати у својем вијеку
 познат себе на свјецкој пољани
 на каквој му име висе грани.
 Савјест чиста, правосудна мати,
 добро одмах дарива с радости
 за зло срце гризе са жалости.
 Дјено моја, будућност нас води
 да нам нада сјеме дјела плоди“.

По оцјени Стојана Новаковића његова поезија се одликује „живим језиком, сликама и стилем узоритог бокељског народа“. По стилу и језику упоређује га са Љубином. Сматра за велику штету што није писао и у прози, јер би „сходније и природније било да је те народне обичаје описао у прози“.³⁰ Поред сарадње у Магазину и издања поменуће збирке пјесама није нам познато да ли је још негдје објављивао. Доста радова, углавном пјесама, остало му је у рукопису.³¹ С обзиром на његову врло богату и значајну сарадњу у Српско-далматинском магазину и овај осврт је опширнији од приказа радова осталих сарадника.

Етнографски рад Димитрија Васиљевића, свештеника из Убала, о Крвном колу је најбољи приказ овог народног обичаја у бокељским брдским селима. Писац је сакупио све оно што се у народу од старине сачувало о мирењу крвне освете и што се у његово вријеме у пракси изводило. Исте године у Магазину је и Врчевић објавио свој кратки чланак о Крвном колу који у свему заостаје за овим солидним радом. Васиљевић је одлично познавао народни живот и обичаје Убала, зато је и могао овако са низом чињеница да пише.³²

³⁰ Петар Шеровић, Његошев поштовалац и имитатор прота Никола Берберовић из Мориња, Весник Савеза удружења православног свештенства, Београд, 1962, бр. 312, стр. 4—5.

³¹ П. Шеровић, О песми „Смрт владике Рада“ у Његошевој Споменници, Књижевни север, Суботица, 1927, св. 1, стр. 37—38. Предраг Палавстра, Пут једне пјесме о Његошевој смрти, Стварање, Цетиње, 1951, св. 7—8, стр. 504—523. П. Шоћ, Берберовић Никола, Лексикон писца Југославије, Матица српска, Нови Сад, 1972, књ. 1, стр. 215. Шпиро Милиновић, Прото Никола Берберовић, Подаци о историји Мориња и околних мјеста, Котор, 1974, стр. 36—42.

³² Димитрије Васиљевић, царех убалски, рођен је 1794. г. а умро 1850. на Убалима. За овог сарадника недостају нам биографски подаци. Упознао се са младим Његошем у Савини 1825. или 1826. г. о чему је доцније и причао својим пријатељима. Послије више од десет година

Вук Врчевић је пријатељ Николе Берберовића и од њега старији девет година.³³ На Берберовићевој свадби у Морињу 1844. г. скупљао је за Караџића сватовске пјесме. Тужбалицу Марије Беловић за братом „попом Марком Комненовићем из Кривошија“ преписао је и послао му „главни пријатељ поп Никола Берберовић“. Врчевић је, изгледа, сумњао у изворну оригиналност ове тужбалице, па је писао Караџићу да је „тужбалица мимо свијех осталијех нешто више испуњена ритмом но друге народње; не знам је ли баш свака фраза из уста сестре у његово перо вјерно прелита. Али и да је штогод и пољепшао поп Нико није ни најмање одступио од начина тужбе вјеште тужбарице“. Врчевић је цијенио Берберовићево пјесничко стваралаштво, волио је поезију и покушавао и сам да пише стихове иако у томе није имао успјеха. Прву пјесму штампанао је у Магазину 1839. г. у десетерцу. То је и почетак његовог рада на белетристици. У њој је описан сусрет аутора у рано јутро у шуми са стогодишњим старцем који му уз гусле прича о српским књижевницима и њиховој неслави:

„Али један против другог вика,
један другом издаје критика,
и пред свјетом јавно обликује
да и Срби и ко хоће чује.
Овај њему куди граматику,
предлажућ' му узрок и прилику.
А он њему у својим књигама
другим путем сву славу отима“.

Види се да Врчевић није имао дара да пише пјесме. У овим стиховима жели слогу и међусобно потпомагање наших књижевника и препоруча им прихватање Караџићеве језичке реформе. Његов преводилачки рад еротских пјесама са италијанског језика такође нема вредности. Два прозна рада, више ин-

посјетио је Његоша на Цетињу. О томе је овако забиљежено: „Кад ступих у одају преда мном се указа друга појава: један млади горостас у црногорском војводском одијелу устаде иза стола, па коме су стајали неки рукописи, црна, тек одрасла, брада и дуга зачешљана коса, у складу са изразито лијепим цртама лица и ношњом даваде су његовој појави неки особити изглед. То бјеше млади Његош.“ Том приликом задржао је Васиљевића на ручку и полконио му ханшар који се чува у његовој породици. Трифун Букић, Његошев ханшар, Мисао, Београд, 1932, XXI, св. 5—8, стр. 372—374; Т. Букић, Две цртице из Његошевог живота, Савременици о Његошу, Ново покољење, Београд, 1951, стр. 5—7.

³³ Врчевићева писма Караџићу, Вукова преписка, књ. VI, Београд, 1912, стр. 494—657. Писма Вука Поповића Караџићу о Врчевићу, Вукова преписка, књ. VII, Београд, 1913, стр. 21—22, 27—32, 42—45, 53—56, 61—67, 72—73, 80—84. Голуб Добрашковић, Вукови кореспонденти, стр. 87. Тихомир Борбенић, Вук Врчевић, Цетиње, 1951. Трифун Букић, Вук Врчевић, Преглед књижевног рада Црне Горе од митрополита Василија до 1918, Цетиње, 1951, стр. 108—111.

формативна чланка, о Рисну и манастиру Бањи код Рисна, први су прилози историјско-етнографском проучавању овога краја.

О своме родном мјесту овако пише: „Рисан је данас весело мјесто. Броји 320 кућа и 272 фамилије. У све има 1332 душе, мушких 675, а женских 657 . . . Народ је здрав као стрж. Међу њима нема од природе ни слијепа, ни хрома, ни саката, но сваки је зрачан, храбар и угледан. Олвећ је понешен за лијепо оружије и одијело, за коло и пјевање у њему. Одличнији су од многих Србаља. За трговину (Ришњанин), рекао бих, управо да је рођен, а на сваки занат као на цакао мрзи и зато им сваку радњу туђи мајстори чине. Ришњани су свагда бирали свога брата и поглавара имали, исто и данас имају, послје три године владања његовог, опет другога бирају. Народ овај с хитрином трговине живи, купујући сухо месо, лој, коже, масло и сир од Херцеговаца и Црногораца и продавајући исто у Венецију, у Тријест и Далмацију“ (1843, 30).

Чланак о манастиру Бањи је врло површан. Пише да „ни-каква ништа је писмена свједоштва нема о њему кад је сазидан и чија је задужбина“. Споминје да је црква освећена 1720. г. и врло заслужног игумана Василија Ивелића с кратким освртом о храму и конацима. Тако исто је површан и опис ризнице и чувеног епитрахила, о којему ништа не зна. Врчевићу изгледа није познато предање о постанку манастира као ни летопис обнове ни сачувана документа, која су пише пута објављена (1846, 133).

На свим својим прозним радовима од 1843. до закључно 1848. г. објављеним у Магазину потписује се псеудонимом Млади Србин. Отала престаје његова сарадња у овом часопису.

Сви радови у прози и стиху који су доцније објављивани у Магазину и потписивани истим псеудонимом нијесу Врчевићеве него његовог пријатеља, сарадника и суграђанина, свештеника Вука Поповића из Рисна, о чему свједочи и један Поповићев аутограф сачуван у Караџићевој оставштини. О томе се налазе подаци и у збирци Врчевићевих радова „Разни чланци“ коју је издао његов син Стеван 1891. г. У њу није ушао ни један рад потписан псеудонимом „Млади Србин“ који је штампан послје 1848. г. До ових података о ауторству радова потписаних истим псеудонимом прије и послје 1848. г. дошла је у својим истраживањима Радомила Пешић у студији о Врчевићу, те смо их овдје користили у разграничењу Врчевићеве и Поповићеве сарадње у Магазину.³⁴

³⁴ Радомила Пешић, Вук Врчевић, Београд, 1967, стр. 51. и 54.

Уредник дубровачког „Словинца“ Луко Зоре пише за Врчевића уочи његове смрти: „Старина Вуко скромно живи, мало ко о њему прича и бугари. А више вриједи његов рад него да се о њему радови доста других књижевника.“ Словинац 1881, стр. 144—45. Словинац је у јесен 1882. допио некролог и више пјесама о Врчевићевој смрти.

Ристо Ковачић је као гимназиста објавио овдје само једну пјесму.³⁵ То је патриотска лирика у којој се отаџбина персонализира у појави вољене дјевојке. Стихови су борбени, пуни младићког заноса и казују нишчеву вјерност родној групи:

„Ти би много рада била
да те зовем: Дико мила!
Ах, то има бит' ми име
славно име рола мог.
Ово ти је најсличније
што си красна да те није
и што си ме као шлаа
пјеват' пјесме побудила
за слободу рода мог“.

Лазар Костић, парох из Кртола, објавио је кратак историјски чланак и једну народну епску пјесму са Његуша која није ушла у Караџићеве и Врчевићеве збирке.³⁶

³⁵ Ковачић је рођен у Рису 1845. г. По завршетку основне школе учио је гимназију у Задру коју је завршио 1865. У Херцег-Новом је предавао српски и италијански језик у Поморској школи. Једно вријеме је професор гимназије у Котору. За вријеме другог бокељског устанка био је уз усташике. У томе су га слиједили његови ученици из Которске гимназије: Дубомир Јовановић, Данило Живаљевић и Андрија Рабеновић. За вријеме студија на Филозофском факултету у Загребу определио се за историју и књижевност. Због свога борбеног патриотског рада у доба другог устанка био је суспендован из гимназије. У мају 1883. г. одржао је на Филозофском факултету у Риму приступно предавање „Српска књижевност у односима са италијанском“, о коме је писала домаћа и италијанска штампа. Његов избор за катедру српског језика и књижевности на поменутом факултету омела је вољшња. Службовао је кратко вријеме у Анкони. По жељи Српског ученог друштва, чији је био редован члан, проучавао је српска насеља у Италији и о томе поднио научни реферат својој установи (Гласник Српског ученог друштва, Београд, 1885, књ. 62, стр. 272—340). Умро је изненада 23. априла 1909. г. у Рису. Диоинсије Миковић, Ристу Ковачићу, проф. Вјечнаја памјат, Бока, лист за опће интересе Бокеља, Котор, 24. априла 1909, бр. 84. Новак Миљанић, Христофор — Ристо — Ковачић (био-библиографија), Библиографски вјесник, Цетиње, 1980, IX, бр. 1, стр. 125—130.

³⁶ Лазар Костић је потомак врло старе свештеничке породице у Кртолима. Рођен је 26. августа 1835. г. У Задру је учио и завршио петоразредну богословију. Као учитељ основне школе у Котору и катедрални њакон стекао је симпатије народа. Волио је да скупља народна предања и легенде о историјским личностима из далеке прошлости. Од својих угледних предака наслиједио је архив и библиотеку. До доласка првог стручног учитеља у Кртоле држао је наставу у школи. Предао је ту дужност школском другу свога рано преминулог сина Владимира (Милана) Младену Црногорчевићу и упутивао га у изучавање архивске грађе о Кртолима. Његови су синови прота Марко (1867—1932), парох у Кртолима, и Христофор (Крсто), 1881—1915, завршио студије у Бечу, професор историје и географије у Дубровнику и на Цетињу. Погинуо је у првом свјетском рату. По казивању савременика био је врло поштован због свога узвишеног личног живота и „његова ријеч била је одлучна у сваком

Христофор Лумбардић приказује ликове оснивача и добротвора Поморске школе у Херцег-Новом и умјетничку обраду једног рукописног јеванђелистара са Топле.³⁷

Љубиша је у Магазину штампао само један прозни рад, историјско-етнографски есеј о Паштровићима. То му је уопште први публиковани рад. Кад се појавио у овом часопису писцу је било свега двадесет и једна година. У почетку овог огледа пише: „Обштина паштровска, која се из више села и племена састоји, смјештена је од природе на једном лијепом комаду земље... Има у Паштровићима више од 37 већих и мањих села. Осам су парохија источне православне цркве, којој уопште сви житељи вјероисповједанијем припадају... у њима четири манастира“. У даљем излагању наглашава да је „ово общество многоразличним владатељима подложно бивало и под свима умјело је без оскверњенија своју народну независност одржати, своје собствене законе и уредбе, с којима се међусобно управља, свето сачувати и своје обичаје не погазити... Обште је припознато да су Паштровићани и данас најбољи јунаци у Боки. Они су често с албанашким Турцима рат водили, но нису им се никад покорили... Мрачна је историја наша, јер су сви готово рукописи из којих би се штогод поцрпсти могло и наше описаније распрострањити, у то доба заједно с народним поглавицама пропали“. Описује похару Махмут-паше Бушаглије 1785. и пљачку Француза 1812. г. Напомиње да тада Паштровићи имају три хиљаде становника.³⁸

скупу. Најпопуларнији Боксљ штован од сваког Бокеља без разлике вјере и народности, што се најбоље могло видјети на његовом величанственом сироводу“. Умро је 28. августа 1897. г. Аноним, Поп Лазар Костић, Босанска вила, 1897, св 17, стр. 984. Саво Барбић, Јереј Лазар Костић, Шематизам... за 1898, стр. 32.

³⁷ Христофор Лумбардић родио се у Италији 1822. г. Основну школу учио је у Херцег-Новом и завршио у Шибенику. Ту је учио и четири разреда Кларикалне школе, а исти у Задру. Постао је свештеник 1844. г. и остао на парохији у Топли све до смрти. Скоро тридесет година био је учитељ основне школе у Топли и четрдесет катихета основне и Поморске школе у Херцег-Новом. Помагао је херцеговачке устанике и као добровољац учествовао у бици на Вучјем долу. Важио је као врло образован човјек свога времена. По ријечима Сима Матавуља био је „добар бесједник, одличан појак и један од најличнијих људи у Боки“. Умро је 1. јануара 1894. године. А. М., Протојереј Христофор Лумбардић, Шематизам... за 1895, г., стр. 31—32. С. Матавуљ, Биљешке једног писца, Београд, 1939, С. к. задруга, стр. 61.

³⁸ Изгледа да је Љубиша овај оглед написао по савјету уредника Борба Николајевића. Уредник је у подтексту овога рада напоменуо: „Овом младом господину захвалити имам што је Општество Паштровско описано, будући је он много и сва готова примјечанија о њему послао, које сам у ред ставио и овако, како је описано, читатељима на забаву предложио“ (Срп. даал. магазин за 1845, стр. 135).

Занимљиво је цитирати и одломак из једног Љубишиног каснијег чланка, објављеног у Дубровнику 1870. г., у којем даје психофизички опис Бокеља. По њему Бокељ је „тријезан, чазбен, говорљив и пун поноса. Држи ријеч као аманет. Постојан муж, ћутљив отац, срчан јушак, сујевјеран, осветљив и напрасне ћудли“. А Бока је „здраво мјесто, зато су људи сважни и доста живе“. Те године Бока је имала 34.770 становника.³⁹ Изгледа нам да се Матавуљ угледао на ове Љубишине оцјене кад је написао књигу „Бока и Бокељи“, јер набраја слична запажања.

Сарадња Петра Мишора, учитеља, а затим свештеника из Будве, по квалитету и броју радова сродна је осредњој групи поменутих писаца.⁴⁰ У биографији Марка Нобила спомиње приморске печалбаре и економско стање нашег села: „Свакоме је познато како се у нашим крајевима сиромашно живи, ако се што из свијета не донесе, јер поља мало имамо, а стијене не дају плода“. Марко Нобиле је из паштровског братства Митровића и рани вијек је провео на мору као командант брола. Својим тестаментом завјештао је добар дио имовине будванској сиротињи.⁴¹

Стваралаштво Вука Поповића у пјесми и прози заступљено је у Магазину са десет прилога од којих су већина андактичко-етичке теме. Од пјесама је само једна чисто лирског садржаја и то еротска. То је „Израз заљубљеног цг“ (1863, 67). Он је знатно бољи пјесник од Врчевића. С правом се може рећи да Врчевић и није пјесник, јер оних неколико његових поменутих стихова и немају ничег поетског у себи. Поповић има талента. О томе свједоче и ови стихови из поменуте пјесме:

„Ти си свијет расцвјетани
који око људско дражи,
на ком душа благоухан
за напитање мирис тражи.

У љепоти твојој немој
полети се ти на више,
нит се чулит' пјесми овој,
јер те љуби ко је ниште“.

Познато је да је Поповић написао двије пјесме, једну још као карловачки ботослов, а другу знатно касније и то сонет у

³⁹ Лист Дубровник за 1870, стр. 33—34.

⁴⁰ Мишор је рођен у селу Попова Њива у Паштровићима 25. јуна 1838. г. Основну школу је учио у м. Градипте и Кастел Ластви (Петрован на мору) и завршио је у Котору. Камиријану школу је завршио у Задру 1860. г. Више година провео је у учитељској служби. Био је дуго парох и окружни протојереј у Будви. Изненадно је умро на прослави Ободске штампарије 15. јула 1893. г. Двојврсне Миковић, Петар Мишор, Шематизам ... за 1894, стр. 31—33.

⁴¹ Српско-далматински магазин за 1863, стр. 137.

част Српског пјевачког друштва „Јединство“ из Котора у стилу класичне метрике. Имао је добро образовање, познавао је домаћу и страну литературу, имао је и дара, па је штета да се није више бавио поезијом. То се опажа приликом читања његових знаменитих писама Караџићу, која, по оцјени стручне критике, имају све особине „пријатне лектире и с пуним правом могу се уврстити у најбоља остварења наше епistolарне књижевности“⁴².

Скоро сви остали радови у Магазину су поучног карактера. У чланку „Дужности спрам родитеља“ врло сликовито и импресиивно пише о позиву мајке. Чланак завршава реторичким маниром: „Ах, та није могуће да се ова дужност не призна, јер је она тако у срцу свију запечаћена да ни сама најоначнија злоба у стању није изгладити ју“. Врло поучан је и његов „Разговор између четири брата Србина“ (1851, 158—166). У њему четири брата Јовица, Светозар, Веселин и Љубомир разговарају о моралном стању људи и изначавању млађих покољења. Пише да су први људи имали високе физичке и моралне квалитете, а савремени су, усљед пророка, тјелесно и духовно слаби.

Први људи су „у свему мудри и тојну матер природу савшали, Свако је својски о користи радио: нити су од кога били гоњени, нити су кога они гоњили. Што би имали то би по вољи у миру уживали... И оваквим су начином први људи расли, бивали снажни, поуздани јунаци, да и сама смрт гледала их је при најпосљедњем изласању позлалека“. А нови парангати су огрезали у физичке и моралне преступе: „Умножи се народ, умножи се више и врагова, злобе и непријатеља, свађе и поткопавања, грабежи и отимања, мрзости и зависти, невоље и слабости, лијености и болести... Сваки, као да је плаћен, стаде гонити од себе све оно што здравље кријешу, живот виси и проуђује“. Због низа порока многи „отровање и огранице младост своју тако крвнички да су почели у двадесетој години викати: „Јаох, смрти, гдје си?! Јаох, тешка старости“, а у тридесетој су већ налик мумије осушени и ослабили, да им се додијало и живјети“ (1851, 160—162).

У чланку „Родитељска немарност“ пише како „многи оци и матере тако мало свјетлу своју дјецу као да нијесу њихова. Само све своје старање управљају како ће им умножити имање да повољно и угодно живе и приљепљиву их земаљској срећи као да су тјелеса без душе. А не заузимају се да их разумно васпитају“. Такав је мали прилог „О дјевојачкој свјети“. Пише да дјевојчице „такорећи собом носе свјет“, посебно истиче те слабости у књићурењу. Сва поучна проза Вука Поповића има

⁴² Голуб Добришиновић, Вук Поповић, Которска писма, Нолте Београд, 1964, стр. 16.

теолошку основу. Сваки његов примјер у овим чланцима има реалистичку физиономију и конкретну примјену. Кад знамо да је био парохијски свештеник и дугогодишњи катихета у которским школама лако можемо закључити да су ови радови потекли из његове проповједничке праксе. Поред дугог и упорног рада на скупљању културног блага у своме крају, никад није посуставао у своме позиву него га стално унапређивао елегантним стилом и љепотом израза народног језика, за чију се јавност читавог живота борио.⁴³

Два кратка написа познатог которског проте Јакова Поповића указују, макар и дјелимично, на његово образовање.⁴⁴ Први

⁴³ Карашћ ипне да му је Вуко Поповић послао списе народних обичаја о женидби, зарацима и нарицања за мртвима у Рису, Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба, Беч, 1849, стр. 43, Врчевић о Поповићу, Вукова преписка, књ. VI, стр. 242—243, 499, 505, 514, 527, 529—532, 554—557, 582, 586, 614—616, 619—621, 624—626, 628—630, Архивска грађа о Карашћу, В. Врчевић, приредио Голуб Добрашчиновић, Архив Србије, Београд, 1970, стр. 235—236, 451—457, 492, 542, 566, 682. Литературу о Поповићу објавио сам по најновијим истраживањима у раду „Прилози за монографију о Вуку Поповићу — Ринињенину“, Беока, зборник радова из науке, културе и умјетности Херцег-Нови, 1977, св. 9, стр. 144—145.

⁴⁴ Јаков Поповић је рођен у Котору 24. октобра 1791. г. Постао је свештеник и парох которски 12. јуна 1811. г. а окружни протопрезвитер 1814. Истичао се као одличан администратор и црквени церемонијалиста. Оставши удов, замонашио се у м. Свјетини добивши име Иринеј 1846. г. Отада па све до смрти је на дужности епископског викара за Бокву Которску. Његов стила и језик најбоље се огледају у опису којим доставља извјештај тадашњем адмиралском епископу Јосифу Рајачићу о младом Његошу у владибанским мантијама на пролазу кроз Котор. У помнутом писму од 30. новембра 1833. г. Поповић ипне Рајачићу да је Његош био одјевен да само торној давши од кадифе червене, без доње, по панталоне дугачке од пана црнељастог, штитале, торња алтна с поставом бијелом, крест окружен с камењем рубини на ковајну златну, а на другој панађија (гоафија) која му је испод креста висила и ова обкољена с камењем, пешпир с квољем златним испод капта перпа без штата, с пуштеним рукама“. Душан Вуксан, Преписка проте Јакова Поповића и епископа Ј. Рајачића, Зборник, Цетиње, 1938, XI, књ. XIX, св. 3, стр. 172—177. Од Котора до Задра путовао је проте Јаков са Његошем паробродом „Барон Штрмер“ почетком јануара 1844. г. За успомну на заједничко путовање и разговор, Његош му је 5. јула исте године посветио једну рефлексивну пјесму. Целокупна дела Петра II Петровића — Његоша, Београд, 1974, књ. I, Пјесме, стр. 166. Стијело Н. Кастрацели, Поговено тумачење једне Његошове пјесме, Стврдце, Цетиње, 1951, св. 7—8, стр. 497—504.

Када су православни Которани по одлуци бискупа Матко Калобере искључени из чланства у Бокељској морнарици, проте Јаков Поповић основа Српску гарду, родољубиво витешко друштво православних Бокеља које окупао о свим црквеним празницима омладине у народним одијелима да пјесмом и игром буде борбени дух у народу и оживљавају усмену на народне јупане. Када је проте Јаков славно 1861. златни јубилеј своје свештеничке службе, у Котору се окупио први пут апалесет и четири младаца у народној пошњи о другом дану Духова. Тако је основана ова племенита установа која је имала своје офитире и војводу и одржавала

је биљешка о помену који је писац учињо у которском катедралном храму поводом изненадне смрти митрополита Стефана Стратимировића.⁴⁵ Други, на популаран начин, лијепим народним језиком и лирским стилем износи мудрост нашег човјека у пословицама и загонеткама.

То је дијалог између једног књижевника и младића са села који му поставља питања у виду загонетки на које овај интелектуалац узалудно покушава да одговори својом логиком и стеченим знањем. Младић је симбол народне мудрости и лаконског мисаоног израза.

Лазар Томановић почео је да сарађује у Српско-далматинском магазину још 1865. г. кад му је било свега двадесет година.⁴⁶ Те године му је штампан говор одржан на парастосу своје школском другу из Задарске богословије. Три године касније објављено му је предавање о крсној слави, одржано у омладинском друштву „Првијенац“ у Задру. Млади богослов Томановић у овом предавању истиче социјалну, културну и националну улогу крсне славе. Проучава прослављање славе на основу доброг познавања народне епске и лирске поезије из Херцеговине и Црне Горе, као и свега онога што је познато из Боке. У своје излагању напомиње: „Је ли српско крсно име каква имитација из идолопоклонства, није ли усмена његовог преласка у христијанство или је просто покровитељство једног племена, о томе нам није говорити, пошто у круг моје теме не спада.“ Послије толико лекција, као старац, Томановић се сјећао како је талашњи аудиторјум у Задру прихватио његово

своје параде све до 1941. године. Јован Бућин, Српска гарда у Котору, Велики илустровани календар „Бока“ за 1913. г., стр. 103—104. Споменница манастира Савине, Котор, 1930, стр. 55—56.

Црквени архив у Котору чува богату преписку Јакова Поповића са државним и црквеним властима. Поводом забране аустријских власти да се млади црногорски владика дочека у Котору, Поповић се жали у помнотом извјештају Рајачићу: „Како могу миран бити, ако се чувам не подпасти у подозренију правителства, то бивам од народа презрен. Ако чиним што је народу угодно, то противно творим власти“. Умро је 19. априла 1865. г. и сахрањен у гробљанској цркви у Шкаљарима. Марко С. Николић, Петар П. Петровић — Његош и протопрезвитер Јаков Поповић, Историјски зборник, XVI, Титоград, 1963, књ. XX, св. 3, стр. 455—460. Душан П. Берић, О Његошу из писма которског цара Јакова Поповића, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књ. III, Цетиње, 1963, стр. 311—315.

⁴⁵ Марко С. Николић, Одјек смрти митрополита Стефана Стратимировића у Боки Которској, Весник Савеза удружења правосл. свештештва, X/1958, бр. 207.

⁴⁶ Новак Миљанић, Паријеско и живот А. Томановића, Бока, 9, 1977, стр. 219—233. Миљанић у „Библиографији радова А. Томановића“ спомиње само два од пет радова објављених у Магазину, Бока, 5, 1973, стр. 123—140.

предавање. У јесен 1926. пишући своју кратку аутобиографију да би је послао др Милану Костићу за Споменицу Матице српске, забиљежио је да је на „светосавској прослави у Семинарији говорно о крсном имену како се оно данас слави на овим нашим странама бар по селима и како се о њему пјева у народним пјесмама. Присутни су били др Божидар (Петрановић) са братом му Герасимом, тадашњим уредником „С. Д. Магазина“ и прото Николајевић, сви три онда на гласу књижевници. Као сам довршио читање, сва три догоше се и добоше к мени, честитајући ми уз опште одобравање, а архимандрит Герасим узе ми рукопис да наштампа. Куд вишег мог тријумфа!“⁴⁷

Као гост на бесједи у Иригу 1869. г. одржао је предавање „О заједници српској“ у којем истиче нашу познату неслогу: „Тако нам је у сваком обзиру, друштвеном, економском и просвјетном, никакве заједнице, никаквог узајамног одношаја, никаквог саобраћаја између растргнутих удова српских. Ето, извора свему нашем злу.“ Томановић тала гаји наду у боље дане и вјерује у покрет Српске уједињене омладине, којој је пришао као матурант новосадске гимназије.

Најбољи његов рад у Магазину је историјска студија „Бокели у рату за ослобођење грчко“. Радио га је на основу више извора. Користио је историје грчког ослободилачког покрета и ратовања тога доба од Пуквица, Цамполна и Гервинуса, а особито казивања познатих помораца Мата Мрше и Леса Павковића. Томановић описује устанак Грка и њихово седамогодишње ратовање за ослобођење од Турака (1821—28). Писац у почетку излагања замјера поменутиим грчким историчарима што прећуткују учешће Бокела у овим борбама. Послије приказа рата Етерије која је „стезала силом патриотизма остатке византијских великаша из Фанара у једно тијело и једну душу са Грцима по Европи“ и улоге Александра Ипсилантија, који трагично завршава у аустријском затвору, описује улогу Бокела: „Њему је судбина повјерила дијелу част да у великодушном надтишању свијех народа за ослобођење грчко заступа србски народ... Бокел је по свом географском положају најближа покрајина наша Грчкој, а друштвени одношаји још већма приближувју Бокела и Грка. Бокели су већим дијелом поморци. Куда год су долазили са Грцима су се сријетали. Многи наши поморци грчки говоре и Гркињама су се оженили. Близу су и по Православљу.“ Напомиње да је било сачувано предање код старих Бокела о учешћу у грчком устанку. Мрша је доста тога и забиљежио и тај материјал уступио Томановићу. Одавде и први све податке о херојској борби поморца Васа Брајевића из Херцег-Новог и посвећу-

⁴⁷ А. Томановић, Аутобиографија, Стварање, Цетиње, 1962, св. 9, стр. 617.

је му највише простора у раду. Мрша је у то вријеме забиљежио о нашим печалбарима из Боке: „У Цариграду били смо најјачи, јер смо ту имали до пет стотина Грбљана, Паштровића, Мајина, Побора и Спичана“. Наводе се и поједини истакнути учесници у овим борбама као што су Лазар Бурковић из Рисна, Марко Радловић из Мојдежа, Широ Алексић и Нико Јанковић из Херцег-Новог и Глиго Мажор из Луштице. Спомиње се и неки Раде из Грбља чије се презиме изгубило, који је, опкољен са својим одредом, као и Синбелић, пуцао у барут. На крају напомиње да је „било и других из осталих крајева Боке, из Пераста, Доброте, Прчања и Мориња, чија су имена заборављена као капетан Јозо Вицковић из Пераста... Ниједно историчко истраживање не може бити савршено и у свему непогрешно, особито почетак једног таквог истраживања као што је ово, јер је овај предмет до сад недирнут био“.⁴⁸ Овим престаје и сарадња Бокеља у Магазину, који више није излазио.⁴⁹

⁴⁸ Српско-далматински магазин за 1873, 78.

⁴⁹ По оцјени С. Матавуља Магазин је био „некада готово једини умјетнички списак свега јужног Српства“, Бока и Бокелци, Нови Сад, 1891, стр. 20.

Summary

**THE CONTRIBUTION OF THE AUTHORS FROM THE BAY OF KOTOR
TO THE SERBIAN-DALMATIAN MAGAZINE**

Vaso J. IVOSEVIĆ

The contributions of the authors from the Bay of Kotor to the Serbian-Dalmatian Magazine began as early as in its second volume in 1837 and kept on to the last one in 1873. Thirteen authors connected by birth, life and work to the region of the Bay of Kotor contributed to the magazine during this time. They published poetry and prose. Besides the lyrical poetry, there were longer poems with the elements of folklore and philosophy. There were historical and ethnographic articles some of which studies. They preserved the memory of many cultural and political events from the past of the Bay, biographies of the outstanding persons, folk custom and lore. Some of the contributions are humorous and express the mentality of the people of this area and their keen mind. A fairly great number of the articles have ethic-didactic contents. During the publication of this annual magazine forty six contributions from this area were published.